

Расевич Л. П.,
аспірант

Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

СЮЖЕТНО-КОМПОЗИЦІЙНА РОЛЬ ВАТСОНА У СТВОРЕННІ ІМІДЖУ ХОЛМСА

Анотація. У статті системно проаналізовано сюжетно-композиційну роль Ватсона як провідного оповідача і творця іміджу Шерлока Холмса, у контексті психології мас охарактеризовано фактори сугестивного впливу Ватсона на читача, розглянуто репліки Ватсона, які працюють на створення іміджу винятковості дойлівського детектива.

Ключові слова: імідж, чинники сугестивного впливу, «авторська маска», філософія надлюдини, міфологізація.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. Уже традиційно так склалось, що дослідники, аналізуючи образ Шерлока Холмса, приділяють дуже мало уваги образу Ватсона або взагалі ігнорують його. Немає сумніву, що цей персонаж, менш виписаний і взагалі не такий яскравий, як образ його друга, проте він відіграє велику роль у «фокусуванні» уваги на непересічності головного героя.

Попри спроби аналізу тандему «Холмс–Ватсон» у працях деяких дослідників (З. Гражданська [3], Дж. Фаулз [7], М. Чертанов [8], С. Антонов [1]) все ж помітна тенденція розглядати ці два образи порізно, без глибинного пояснення ефективності такого композиційно-оповідного прийому. Дружба двох досить різних за темпераментом, ступенем обдарованості, соціальною вагою тощо чоловіків на перший погляд видається випадковою, а особа Ватсона начебто не має особливої ваги, є таким собі сюжетним «апендиксом», який можна не брати до уваги. С. Антонов до образу Ватсона взагалі ставиться досить зневажливо і каже таке: «...Для перебігу сюжету деяких оповідань Ватсон не потрібен взагалі», у його манері оповідати нічого незвичайного не вбачає, називаючи її одноманітною, «філософське глибокодумство» Ватсона дослідник називає «гнітючими прісностями» [1, с. 236], а розумові здібності героя номінує як «інтелектуальну цнотливість» [1, с. 245]. Загалом С. Антонов робить висновок, що «він [Ватсон – Л. Р.] був з усіх боків посередністю» [1, с. 242]. Але ось Дж. Фаулз зазначає, що Ватсон «грає роль головного творця напруженості і таємничості в кожному описуваному випадку, творця пригодницько-детективного аспекту оповіді» [7]. І ця думка має достатньо підтверджень. Близьким до бачення доктора Ватсона як своєрідного апологета і творця виняткового іміджу Холмса є К. Тейнл. Дослідник зазначає: «Хоча доктор Ватсон не відрізняється вмінням спостерігати, він виявляється оповідачем, який заслуговує на довіру, та є суддею образу детектива» [11, с. 21].

Найбільш помітні спроби охарактеризувати задуману А. К. Дойлем дихотомію з художнього, а не суто технічного боку, належать М. Чертанову та Ю. Юрасовій. Описуючи композиційно-оповідну манеру письменника, М. Чертанов бачить її зачатки ще в першому опубліко-

ваному оповіданні автора – «Таємниці долини Сесаса» (1879) [8, с. 35]. Безпосередньо з приводу холмсіани М. Чертанов пише, що «функція Ватсона – беручи участь у пригодах Холмса, відтіняти собою характер головної дійової особи», і зазначає далі, що «Холмс не може без Ватсона, тому що вони Велика пара, єдність протилежностей» [8, с. 133]. М. Чертанов також влучно зазначає, що «Ватсон – єдина точка зору, з якої читач може дивитись на Холмса [8, с. 138]. Далі дослідник висловлює думку, що Ватсон для Холмса – «криве дзеркало», а для читачів – «криві окуляри»: «Ми не знаємо, яким є реальний Холмс; ми бачимо тільки те, що нам зумів показати <...> Ватсон» [8, с. 138].

Ю. Юрасова говорить про Ватсона як «своєрідну об'єднуючу ланку між автором і читачем», що дає нам можливість припустити, що Конан Дойль, використовуючи Ватсона як «авторську маску», насправді (свідомо чи підсвідомо) висловлює своє власне ставлення до образу Холмса, тобто аналіз реплік Ватсона стосовно фігури Холмса дасть змогу проаналізувати авторський задум втілити в образі геніального детектива вікторіанській варіант надлюдини Ф. Ніцше. Крім того, Ю. Юрасова вбачає одним із завдань образу Ватсона «...відтіняти, слугувати своєрідним фоном, який не кидається в очі і є тим неясковим полотном, на якому геній «надлюдини» Шерлока Холмса сяє ще яскравіше» [10, с. 105]. Відповідно до висловленої Ю. Юрасовою думки, Ватсон є ніби порталом між Шерлоком Холмсом та читацькою аудиторією. Таким чином, цей зв'язок оформлюється досить нестандартно. Здавалось би, що читач може оцінювати образ Холмса, користуючись трьома шляхами: по-перше, аналізуючи його репліки-самохарактеристики; по-друге, аналізуючи репліки-характеристики Холмса іншими персонажами; по-третє, піддаючись сугестивному впливу Ватсона. З урахуванням функціональності «авторської маски», третій шлях є дуже потужним у формуванні іміджу Холмса: адже саме Ватсону належить домінуюча роль в системі оповіді, він чинить постійний вплив на читача, саме через оцінки і судження Ватсона ми сприймаємо особистість Холмса в роботі і поза нею, пізнаємо його сильні та слабкі сторони.

Мета статті. Стаття присвячена характеристиці сюжетно-композиційної ролі Ватсона в дискурсі створення задуманого автором іміджу Холмса.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Механізм сприйняття людського мовлення масовою аудиторією, яка є переважно пасивною і малокритичною, такий, що більшість мимоволі підпадає під вплив мовця (оповідача), переймаючи його позицію і його оціночні судження про предмет розмови. Засобами комунікації (у нашому

випадку це будуть вербальні) оповідач, займаючи домінуючу над аудиторією позицію, може ефективно формувати потрібну йому думку. Позитивний імідж та особливе становище Ватсона в циклі про Холмса роблять аудиторію читачів більш підготовленою до рецепції сугестивного впливу Ватсона. Прикметним є і те, що весь цикл починається саме зі знайомства із Ватсоном: автор насамперед «змушує» довіряти більш адекватному оповідачеві, а потім уже знайомить читача із епітажно-одіозним Холмсом.

Хоч із цим твердженням можна посперечатись, К. Тейлр робить висновок, ніби Холмс має потребу у Ватсонові значно більше, ніж Ватсон залежить від Холмса [11, с. 17]. Не в останню чергу це стосується формування іміджу Холмса-генія детективної справи і взагалі унікальної особистості на тлі ватсонової пересічності і непримітності. Той же К. Тейлр зауважує, що «Ватсон неодноразово наголошує на своєму захопленні та визнанні праці Холмса, яке читач підсвідомо переймає» [11, с. 18]. Аналіз ватсонівських реплік-характеристик Холмса цілком доводить цю думку.

Першу групу реплік становлять Ватсонові зауваження щодо *міри таланту та сили розуму Холмса*. Ватсон переконаний, що Холмс найталановитіший у своїй сфері (у «Порожньому будинку» він називає його «найкращим детективом в Європі» [2, т. III, с. 7]) і взагалі він один з найобдарованіших людей у світі. У репліках цієї та наступних тематичних груп робиться акцент на одиничності, різносторонній неповторності особистості Шерлока Холмса. Вже з першої повісті Ватсон, захоплений вміннями свого спершу співмешканця, констатує: «Ви зробили велику справу: завдяки вам розкриття злочинів сягнуло меж точної науки» [2, т. I, с. 39]. У «Рейгетській загадці» Ватсон говорить, що Холмс – людина, «яка щоразу дивувала мене новими проявами своєї кмітливості» [2, т. II, с. 118]. У «Спілці рудих» натрапляємо на слова Ватсона про те, що справа видалась такою важкою, що «...навіть його [Холмса – Л. Р.] дивовижний розум не одразу подужав її» [2, т. I, с. 170]. Це ясно свідчить, що Ватсон ставить ментальні здібності свого друга на порядок вище від здібностей пересічної людини. Досить часто Ватсон висловлює захват роботою друга і означає її словом «бездоганна»: «Ваші міркування бездоганні! – вигукнув я в щирому захваті. – Такий довгий ланцюг висновків, і кожна ланка – чистісінька правда!» [2, т. I, с. 228]; «З професійного погляду це просто бездоганно!» [2, т. II, с. 118]. Ватсон вважає Холмса не тільки професіоналом найвищої міри, але й віртуозом у своїй справі, людиною, яка зуміла навіть точну і суху науку, яка вимагає «дивитись на справу як на просту логічну загадку» [2, т. I, с. 149], перетворити на мистецтво, а себе – на майстра: «Очі його сяяли, щоки палали, мов у майстра, що поспішає взятися до роботи» [2, т. III, с. 89]; «Я вже згадував, що він любляв хвалу своєму мистецтву не менш, ніж дівча – хвалу своїй красі» [2, т. I, с. 39].»

Ватсон відверто говорить про бажання прославити свого друга: «...Переконав його, що цей довгий ряд нотаток було б доречно завершити справою найбільшої міжнародної ваги, він нарешті дав згоду розголосити цю справу, що оберігалася в суворій таємниці» [2, т. III, с. 216].

Другу групу становлять репліки, які говорять, що Ватсон *вважає Холмса істиною в останній інстанції*: якщо не він, то ніхто інший?! Як каже сам Холмс, звичайних

справ у нього не буває. За допомогою унікальності випадків та нарочитої складності, нібито безнадійності справ, що постійно наголошується Ватсоном, клієнтами, безпомічними детективами Скотленд-Ярду, ефектно підкреслюється найвища міра вмінь Холмса, його винятковість, що додає образу не порожнього лоску, а цілком обґрунтованої пафосності. Вже в другому творі циклу Ватсон недвозначно визначає Холмса як «...приватного поради́ка і помічника для всіх, хто в чомусь остаточно заплутався...» [2, т. I, с. 229]. У «Знакові чотирьох» Ватсон окреслює ситуацію як «...справжній лабіринт, в якому людина, що не мала здібностей мого друга, неодмінно заблукала б, утративши надію відшукати хоч якийсь ключ» [2, т. I, с. 138]. Про Холмса як останній шанс на справедливість та істину говорять такі слова Ватсона: «Як і раніш, він якнайглибше цікавився вивченням злочинів і застосовував свої дивовижні здібності і незвичайну спостережливість до розплутування тих таємниць, які давно вже, як безнадійні, покинула державна поліція» [2, т. I, с. 190]; «...давно переконався, що коли вже він не може розплутати якоїсь загадки, то вона не має розв'язки взагалі» [2, т. I, с. 238]; «...де він зазнавав поразки, найчастіше ніхто інший теж не досягав успіху» [2, т. II, с. 44].

Демонстративною є ситуація, коли в оповіданнях навмисно створюється тупикова ситуація безвиході, на фоні чого таким собі світлом в кінці тунелю жевріє Ватсонова віра в здібності свого друга, що, у свою чергу, створює відповідний емоційний фон і в читача, який підсвідомо переймає впевненість у всесильності Холмса: «Я вірю в проникливість Шерлока Холмса й не втрачаю надії» [2, т. I, с. 252]; «...синова вина здавалася мені так само незаперечною, як і нещасною батькові, і все ж таки я вірю у Холмсове чуття, бо знав, що коли його не задовольнили пояснення, то є певна надія» [2, т. I, с. 375].

Відтіняють Ватсонову віру в здібності Холмса випадки, у яких *той зазнав поразки*. Те, наскільки болісно він переживає ці поразки, тільки зайвий раз підкреслює, наскільки сильно і безапеляційно він вірить у Холмсів талант, наскільки беззаперечним є його авторитет: «Я так звик до його незмінних успіхів, що мені й на думку не спадало, що він може зазнати поразки» [2, т. I, с. 198]. Тут варто зробити зауваження, що невдачі, яких не позбавив автор навіть цю, за словами Етеллі Джонса, «людину, що не знає поразок» [2, т. I, с. 157], аж ніяк не є проґрашним місцем образу Холмса, навпаки, – вони додають йому правдоподібності й реалістичності, розкривають по-особливому ефектно акцентовану внутрішню і зовнішню боротьбу Холмса проти тих загадок, які непідвладні навіть його дивовижному розуму: Холмс найкращий, але і йому ще є куди рости.

Перфекціоністський імідж Холмса доповнюється відповідними репліками Ватсона не тільки щодо його професійних вмінь, але й *стосовно інших сторін особистості дойлівського детектива*. В оповіданні «Друга пляма» Ватсон зазначає: «Я подумки зачудувався, слухаючи цього незвичайного чоловіка» [2, т. III, с. 232]. Такий образ «незвичайного чоловіка» стосовно Холмса з неабиякою ретельністю витриманий впродовж всього часу знайомства читача із героєм. Зокрема, із зауважень Ватсона читач дізнається про «...найтонішу проникливість і надзвичайну жвавість вдачі» Холмса [2, т. I, с. 238]; навіть погляд і

сміх Холмса видаються унікальними: «Він узяв капелюх до рук і озирнувся його проникливим, властивим лише йому одному поглядом» [2, т. I, с. 298]; «...він зупинився під ліхтарем і засміявся своїм веселим, тихим, лише йому притаманним сміхом» [2, т. I, с. 307]. Ватсон наголошує на вартій подиву й поваги цілеспрямованості, непоступливості свого друга перед труднощами: «Згадавши нескінченні дощі двох останніх днів і поглянувши на отвір у склепінні, я зрозумів, що заради досягнення своєї мети незнайомиць [а то був саме Холмс – Л. Р.] ладен миритися навіть із таким незатишним прихистком» [2, т. II, с. 294]. Нарешті, майже з області фантастики те, як міг врятуватись Холмс при сутичці з Моріарті над прірвою Рейхенбахського водоспаду. Смерть Холмса була для Ватсона беззаперечним фактом; у першому оповіданні після «воскресіння» Холмса Ватсон описує те фатальне місце так: «Скеля була така висока, що залізити на неї було зовсім неможливо» [2, т. III, с. 11], але все ж Холмс заліз на неї і врятувався, що знов-таки не вдалось би нікому іншому з людей, і з допомогою чого Холмс знову підтвердив свою «різновекторну винятковість».

На фоні таких грандіозних успіхів тим більшим виглядає розчарування і *спротив Ватсона слабким сторонам Холмса*, які, як відомо з перебігу подій у циклі, з часом, не без настійливого втручання і докорів друга, йому вдається подолати. Безперечно, що руйнацію наркотиками будь-якої іншої людини Ватсон переживав би менш болючо, але в деструктивному впливові наркотичних речовин на організм Холмса Ватсон вбачає небезпеку не суто здоров'ю Холмса, а спокою і щастю всіх знедолених, яким він не зможе допомогти, якщо стане на небезпечний шлях штучної стимуляції мозку. Найбільше уваги цьому приділено в перших творах холмсіани: «Ваш мозок, як ви самі кажете, краще працює, але то згубний процес, що призводить до переродження нервових клітин і врешті – до божевілля» [2, т. I, с. 104–105]. В оповіданні «Зниклий регбіст» читач мимовільно піддається емоційному потрясінню, яке переживає Ватсон, який вже був упевнений в цілковитому подоланні його другом наркотичної залежності, а тут знову бачить його нібито за цим згубним заняттям: «Уранці я жахнувся, побачивши Холмса, що сидів біля каміна з невеликим шприцом у руках. Для мене це знаряддя було пов'язане з єдиним уразливим місцем його вдачі, тож я вирішив, що мої найгірші побоювання справедлились. Проте він засміявся, помітивши страх на моєму обличчі, й поклав шприц на стіл» [2, т. III, с. 194]. В оповіданні «Детектив при смерті», де Холмс вдає смертельно хворого, Ватсон так само бачить небезпеку чи не для всього людства і дуже болючо переживає втрату Холмсом ясного розуму: «Що могло бути сумнішим за руйну цього великого розуму?» [2, т. III, с. 310]; «Я пішов, уражений тим, що побачив у такому стані цю найрозумнішу людину, яка лепече, мов дитина» [2, т. III, с. 312].

Остання, але чи не найголовніша тематична група реплік показує *образ Холмса у світлі ніцшеанських ідей про надлюдину*. В образі Холмса витримано найголовніші критерії, за якими розпізнається надлюдина Ф. Ніцше: вольовий аспект, сила духу, розум, вміння керувати і підпорядковувати собі волю інших, безстрашність, протиставлення наговпу і внутрішня незалежність. У «Собаці Баскервілів» Ватсон робить прикметну ремарку

про голос Холмса – «голос людини із залізними нервами» [2, т. II, с. 299]. Статус-кво Холмса – його позиція «поза» або «над», яка в будь-якому разі означає «перевагу над рештою». В оповіданні «Самотня велосипедистка» Ватсон репрезентує Холмса в образі такого собі режисера-постановника драми лялькового театру, безумовного лідера: «Могутній Холмсів розум і його воля керували тепер цією трагічною сценою, а решта учасників були лише ляльками в його руках» [2, т. III, с. 75], тоді як в оповіданні «Убивство в Ебі-Грейддж» Холмс постає в аналогічному за силою прояву домінантно-вольового аспекту образі судді: «Ви [капітан Крокер – Л. Р.] – підсудний. Ви, Ватсоне, – британський суд присяжних <...>. Я – суддя» [2, т. III, с. 216]. Свідченням безумовної влади Холмса над Ватсоном і показником його внутрішньої харизми, яка дає йому можливість безпеліційно домінувати, є такі репліки Ватсона: «... У виважених Холмсових міркуваннях було щось таке, що не дозволяло ухилитися від задуманої ним справи» [2, т. III, с. 259]; «Я так глибоко шанував надзвичайні Холмсові таланти, що завжди корився його бажанням, навіть коли не розумів їх» [2, т. III, с. 308]; «Зі свого попереднього досвіду я знав, що наймудріше буде скоритись» [2, т. IV, с. 142].

Загалом, увесь цикл холмсіани – це надане Холмсом Ватсону право виступати своїм глашатаєм і проповідником своєї слави. Ватсон перебуває у внутрішній залежності від волі Холмса, його симпатій та планів. Ватсон завжди готовий підкоритись, піти на поводу в більш сильної, харизматичної персони Холмса. Холмс показує себе лідером в усьому, навіть у їхній із Ватсоном так званій дружбі, але це дружба не на рівних, а дружба підлеглого і того, хто, так би мовити, «дозволяє із собою дружити», і, що характерно, самолюбиво робить це тоді, коли йому потрібно. На фоні яскраво виписаного Ватсонового комплексу меншовартості лоск, недосяжність для пересічності, розрив із буденністю Холмса стають дедалі виразнішими: «Я був ближчий до нього, ніж будь-хто інший, але завжди відчував ту величезну відстань, яка пролягає між нами» [2, т. IV, с. 142]. Хоч Ватсон і розуміє, що є для Холмса «улюбленою іграшкою», але не в змозі протистояти його гіпнотичній силі: «...зробивши мене своєю звичкою, він став відчувати потребу в тому, щоб я його слухав і переривав здивованими зауваженнями» [2, т. IV, с. 243].

Досить цинічно Холмс вважає, що попри всю незначущість персони Ватсона, який у його житті займає місце «...десь поряд із його скрипкою, міцним тютюном, старою чорною льюлькою, довідниками та іншими, може, й менш безневинними звичками» [2, т. IV, с. 243], сам він у житті Ватсона, безперечно і знов-таки безпеліційно, має перебувати виключно на першому місці, навіть вище ролі дружини: «Добряга Ватсон тоді покинув мене заради дружини – то був єдиний егоїстичний вчинок, скоєний за увесь час нашого знайомства. Я залишився сам-один» [2, т. IV, с. 150].

Щоб підсумувати усе сказане про своєрідний тандем дружби та співпраці Ватсона і Холмса, доречно навести цитату Ф. Ніцше: «Хто справді володіє собою, тобто остаточно завоював самого себе, той має перевагу, що може наказувати себе, милувати себе, співчувати собі. Йому немає потреби наділяти цим кого-небудь іншого, але він цілком вільний віддати це тому, кому забажає, наприклад,

другу, але при цьому він знає, що він дає йому право, а давати право може тільки той, хто володіє владою і силою» [4, с. 212].

Висновки з дослідження і перспективи подальших пошуків у даному науковому напрямку. Отже, дослідження внутрішньотекстуальної ролі образу Ватсона дає змогу цілком обґрунтовано спростувати думку дослідників щодо непримітності і нібито непотрібності (про що говорить С. Антонов) образу Ватсона, а також довести заявлену на початку статті гіпотезу про особливу роль Ватсона як популяризатора образу Шерлока Холмса, творця «іміджу винятковості» останнього та глшатає його слави, що відіграло значну роль у втіленні авторської ідеї надлюдини (посередництвом «авторської маски»), яка простежується особливо яскраво на тлі контрасту зі «стадними» рисами характеру Ватсона – типового представника всяко осуджуваного Ф. Ніцше натовпу.

Література:

1. Антонов С. От перволица... Рассказы о писателях, книгах и словах. Статья 4. Артур Конан Дойл. Рассказы о Шерлоке Холмсе / С. Антонов // Новый мир. – 1973. – № 3. – С. 234–248.
2. Дойль А. К. Пригоди Шерлока Холмса в 4-х т. / А.К. Дойль / пер. з англ. В. Панченка. – К. : Веселка ; Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2010.
3. Гражданская З. От Шекспира до Шоу: Английские писатели XVI – XX вв. // З. Гражданская. – Москва : Просвещение, 1982. – 192 с.
4. Ницше Ф. Утренняя заря. – пер. с нем. И. И. С. – СПб. : Азбука, Азбука-Аттикус, 2012. – 384 с.
5. Ольшанский Д. Психология масс / Д. Ольшанский. – СПб. : Питер, 2001. – 386 с.
6. Різун В. В. Маси / В. В. Різун. – К. : ВПЦ «Київський університет», 2003. – 264 с.
7. Фаулз Дж. Конан Дойл // Дж. Фаулз. Кротовые норы. – М. : АСТ, 2004. – 704 с.
8. Чертанов М. Конан Дойл / М. Чертанов. – М. : Молодая гвардия, 2008. – 328 с.
9. Шкловский В. Б. Новелла тайн // В. Б. Шкловский. О теории прозы. – М. : Федерация, 1929. – С. 125–142.
10. Юрасова Ю. Функциональная роль авторской маски в цикле рассказов А. Конан-Дойла о Шерлоке Холмсе / Ю. Юрасова // Південний архів. Серія : Філологічні науки. – 2009. – Вип. 47. – С. 104–108.
11. Theinl, K. Different Elements that had an Impact on the Popularity of Sherlock Holmes / K. Theinl. – GRIN Verlag, 2011. – 36 p.

Расевич Л. П. Сюжетно-композиционная роль Ватсона при создании имиджа Шерлока Холмса

Аннотация. В статье системно проанализирована сюжетно-композиционная роль Ватсона как ведущего рассказчика и создателя имиджа Шерлока Холмса, в контексте психологии масс охарактеризованы факторы суггестивного воздействия Ватсона на читателя, рассмотрены реплики Ватсона, которые работают на создание имиджа исключительности детектива Конан Дойля.

Ключевые слова: имидж, факторы суггестивного воздействия, «авторская маска», философия сверхчеловека, мифологизация.

Rasevych L. Plot and compositional role of Watson in creating the image of Sherlock Holmes

Summary. The article deals with systematic analysis of Watson's plot and compositional role as a narrator and leading creator of the image of Sherlock Holmes; in the context of mass psychology factors of Watson's suggestive influence on the reader is described; also Watson's replicas that works on creating an image of exclusivity of Doyle's detective are analyzed.

Key words: image, factors of suggestive influence, "the author's Mask", philosophy of over man, mythology.